

المُحِيطُ بِلُغَاتِ الْقُرْآنِ أَبُو جَعْفَرٍ بِيهَقِي

محمود نظری *

المحيط بلغات القرآن / أبو جعفر أحمد بن علي بن محمد المقرئ البيهقي؛
باهتمام سيدعلي الملكوتي. - قم: مكتبة آية العظمى المرعشي النجفي
الكبرى، ۱۳۸۳.

چکیده

المحيط بلغات القرآن تأليف أبو جعفر أحمد بن علي بن محمد مقرئ بيهقي، معروف به أبو جعفر بيهقي (۴۷۰ - ۵۵۴ هـ. ق) است. این کتاب در هشت فصل تألیف شده است. مؤلف، ابتدا در برابر واژه‌های قرآنی، معادل فارسی آنها را ذکر کرده، سپس جمع یا جمعهای عربی آنها را آورده، آنگاه به ویژگیهای صرفی، اشتقاقی، نحوی و بلاغی و... پرداخته است. وی در بسط موضوع، به آیات قرآنی استناد جسته و از اقوال مفسران، راویان، نحویان و لغویان، و گهگاه اشعار شاعران در تأیید و اثبات نظرات خود استفاده کرده است.

کلید واژه: المحيط بلغات القرآن، أبو جعفر مقرئ بيهقي، واژه‌های قرآن.

المحيط بلغات القرآن یا تفسیر مفردات قرآن کریم اثری است نفیس از ابو جعفر احمد بن علی بن محمد مقرئ بیهقی، معروف به ابو جعفر مقرئ بیهقی (۴۷۰ - ۵۴۴ هـ. ق) و صاحب فرهنگ معتبر عربی به فارسی تاج المصادر.

آقای سیدعلی ملکوتی با استفاده از نسخه موجود از این کتاب در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (ره)^۱ به احیای آن اقدام نموده و به همت همین کتابخانه در سال ۱۳۸۳

* پژوهشگر متون قرآنی و روایی.

منتشر گردید است.

ایشان در مقدمه خود به محیط می نویسد:

کتاب درباره واژه های قرآنی و به تبع آن در باب بخشی از مشتقات آنها در زبان عربی و معادل آنها به زبان فارسی است. محیط تنها فرهنگ عربی - فارسی قرآن نیست، بلکه تفسیر مفردات قرآن هم هست؛ زیرا توجه مؤلف تنها به معنی و مفهوم کلمه ها معطوف نمی شود. مؤلف موضوعهای متداول زمان خود را درباره علوم و فنون قرآن از همه جهات در نظر دارد و با بسط مطالب چون مفسران، نه حوزه محدود لغویان، به شرح موضوع می پردازد و تا حق مفهوم را ادا نکند، دست باز نمی کشد... هر بخش از واژه های قرآن با فصل بندی خاص در جایگاه خود آمده است و تا جایی که این نسخه با ارزش حفظ شده و به دست رسیده، دارای یک باب درباره اسماء و صفات پروردگار و هفت فصل است. با تأسف قسمتهایی از کتاب از میان رفته است...^۲

اما بخشهای این اثر عبارتند از:

الف. باب اسماء الحسنی و صفاته العلی (صص ۵۲ - ۷۰).

ب: فصول هفتگانه.

فصل اول: فی اسماء الأول: الملائكة والأنبياء والاولياء و غیرهم و اسماء الأمکنه (صص ۷۱ - ۹۴).

فصل دوم: فی الحروف المقطعة فی اوائل السور (صص ۹۵ - ۹۸).

فصل سوم: فی خلق الانسان و صفاته (صص ۹۹ - ۱۳۸).

فصل چهارم: فی الألوان (صص ۱۳۹ - ۱۴۰).

فصل پنجم: فی اسماء القرباب و الأنساب (صص ۱۴۱ - ۱۴۸).

فصل ششم: فی الأبناء و البنات (صص ۱۴۹ - ۱۶۰).

فصل هفتم: فی الصفات المتضادة (صص ۱۶۱ - ۱۶۴).

آقای ملکوتی در رابطه با تنظیم این فصول آورده است:

نحوه تنظیم هر فصل به این گونه است که مؤلف ابتدا در برابر واژه قرآنی معادل فارسی آن را می گذارد، سپس جمع یا جمعهای آن واژه می آید. آنگاه خصوصیات صرفی، اشتقاقی، نحوی و بلاغی... واژه را تا آنجا که بسنده باشد، ذکر می کند. البته همه توضیحات به زبان عربی است. وی ضمن بسط موضوع، جایجا به آیه های قرآن استناد می جوید و برای تأیید و اثبات نظر خود اقوال

مفسران، راویان، نحویان و لغویان و گهگاه شاعران را شاهد می‌آورد... توجه به انواع جمع کلمه، با چنین بسط و تأکیدی ویژگی ممتازی است که در المحيط دیده می‌شود. الاخوة والاخوان والاخون والاخاء، ج.

کتاب از جهات مختلف علوم قرآنی، اعم از لغت، ریشه‌شناسی، صرف و نحو، فنون بلاغت و بیان و درمواردی مسائل فقهی و کلامی و اطلاعات دیگر ارزش و جایگاه خاصی دارد. علاوه بر رعایت خصوصیتی که ذکر شد، نویسنده المحيط در شرح و تفسیر مفردات قرآن بیشتر به مفهوم کلمه نظر دارد و وجوه متعدّد معانی کلمه از چشم او دور نمانده است.^۳

ایشان در ادامه می‌نویسد:

بنابر آنچه بیان شده، المحيط از دو دیدگاه با ارزش و درخور بررسی است: یکی از جهت شمول به علوم قرآنی و عربی که رجوع به آن بهترین گواه بر این ادعاست، دیگر از جهت حفظ شماری از واژه‌های فارسی که در برابر کلمه‌های قرآنی آمده است....

سپس ایشان به برخی از این واژه‌ها اشاره می‌کند:

۱. آبسته = الحامل
۲. باپس دارنده = المؤخر
۳. بنگاه بزرگ = الشعبه
۴. پیکارکش = الألدّ
۵. خُوش = الصّهره
۶. خوش شنو = اُذن
۷. شکننده کامها = القهار و القاهر
۸. فرابیش دارنده = المقدم
۹. کاردار = الوالی
۱۰. کالم = الثیب
۱۱. نوآفریننده = الفاطر والبديع...^۴

کتاب المحيط بلغات القرآن علاوه بر مقدمه آقای ملکوتی، که به بحث در رابطه با این کتاب و سایر فرهنگهای قرآنی دو زبانه پرداخته است، شامل فهرس آیات قرآنی، لغات قرآنی - عربی، فهرست واژه‌ها و ترکیبهای فارسی، فهرست عام و کتابنامه نیز می‌شود.

پی نوشت ها

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره)، ج ۶، ص ۲۰۳، شماره ۲۲۱۲.
۲. المحيط، مقدمه، صص ۴۲ - ۴۳.
۳. همان، مقدمه، صص ۴۳ - ۴۴.
۴. همان، صص ۴۴ - ۴۵.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی